

**MARIPOSAS, BRUJAS, CONJUROS,
DONCELLAS Y CABALLEROS
ANDANTES. EL MIEDO EN EL CINE, LA
ARQUITECTURA Y OTRAS
MANIFESTACIONES CULTURALES
REFERIDAS AL ANTIGUO RÉGIMEN
(2022). RESSENYA DEL LLIBRE DE
MONTSERRAT JIMÉNEZ**

Mariposas, brujas, conjuros, doncellas y caballeros andantes. El miedo en el cine, la arquitectura y otras manifestaciones culturales referidas al Antiguo Régimen (2022). Reseña del libro de Montserrat Jiménez

Mariposas, brujas, conjuros, doncellas y caballeros andantes. El miedo en el cine, la arquitectura y otras manifestaciones culturales referidas al Antiguo Régimen (2022). Review of the book by Montserrat Jiménez

PEP VALSALOBRE PALACIOS

pep.valsalobre@udg.edu

Universitat de Girona

ORCID: 0000-0002-6926-8131

RESSENYA

Hi ha publicacions de l'àmbit acadèmic que t'aporten coneixements (moltes). N'hi ha que t'entretenen (poques). I n'hi ha que et fan perdre el temps (massa). I també n'hi ha que et fan pensar (rars). L'assaig de Montserrat Jiménez és d'aquestes darreres, sense renunciar a transmetre coneixença ni a embuixar el lector amb la seva rica prosa de connexions singulars, entremaliadament precisa.

El títol del volum aplega en una unitat el que són dos capítols ben diferenciats: "Mariposas, brujas y conjuros" (2022, 15-41) i "Doncellas y caballeros andantes" (2022, 43-68). De fet, el llibre se'ns presenta formalment com l'aplec de quatre articles, d'extensió molt diversa: el primer, article o apartat únic del capítol primer, sobre la bruixeria, abasta unes 25 pàgines mentre que el capítol segon aplega tres articles o apartats d'entre cinc i deu pàgines cadascun. Cada un dels quatre articles apareix encapçalat per un resum en castellà i un *abstract* en anglès i fineix amb una bibliografia (excepte el primer que, amb una disposició diversa de la resta, conté les referències bibliogràfiques al peu).

Fecha de recepció: 26/05/2023 · Fecha de acceptació: 01/08/2023 · Fecha de publicació: 03/10/2023

Els precedeix una introducció paradoxal (Jiménez 2022, 11-14), entre sarcàstica i tràgica, en què l'autora contrasta les visions cinematogràfiques del món medieval de Bergman i Monicelli. Funciona, doncs, de fet, com un pròleg a la segona part del llibre. L'acotació cronològica medieval, però, és una sinècdoke que val per qualsevol altra porció de la història humana. Si Bergman indaga “sobre el dolor, el sufrimiento y la angustia como consecuencia de la esencia y el comportamiento de los Hombres”, Monicelli utilitza l'humor enfront de les mateixes circumstàncies perquè “permite no morir de asfixia ante una realidad intolerable”. Afegeix Jiménez: “De hecho, junto a la bondad y a la cultura, [el riure] representa uno de los pocos mecanismos eficaces para el triunfo del concepto de redención. Si tal existe”. Ja sabem que no. L'espècie humana és essencialment irredimible, per molts intents que hàgim fabricat per maquillar-ho.

La primera part té com a fil conductor la bruixeria o, per millor dir, la por a les bruixes. Consta d'un capítol únic: “Los papeles de las brujas. Cazando brujas en archivos y bibliotecas”, distribuït en vuit apartats.

L'autora recorre a la documentació de procedència judicial que conserven els arxius i identifica les menes de tribunals que eren competents en matèria de bruixeria: els senyorial i locals enfront dels reials i inquisitorials; més arbitraris i interessats els primers, més sotmesos a la norma i racionals els segons. Els locals, a més, eren més sensibles als beneficis que podien comportar les confiscacions de les propietats i bens de les acusades de bruixeria i, per tant, estaven més exposats al biaix de la cobdícia.

Ara bé, Jiménez Sureda no pretén fer una anàlisi exhaustiva de la documentació processal ni tampoc aprofundir en la localització d'aquesta documentació ni fer una descripció dels arxius més importants que preserven documents per bé que en ocasions s'aturi en l'anàlisi d'algun fons concret per les notícies que pot aportar a l'argumentació de la historiadora. No és la seva intenció furnir un text acadèmic d'investigació a l'ús, amb referències exhaustives, dades arxivístiques i precisions minucioses –que hi són quan convé–, sinó plantejar reflexions, paradoxes i preguntes al voltant dels fenòmens que presenta.

Ben al contrari, doncs, de l'article hiperespecialitzat i erudit, els vuit apartats aprofundeixen en les afirmacions genèriques dels processos inquisitorials de bruixeria per exposar-nos una destil·lació del que preserven: són “registros de nuestras pesadillas”. En efecte, documenten la memòria de com les societats medieval i sobretot moderna van procedir a la projecció d'allò desconegut i temut en els més dèbils, la van corporificar per així poder-la destruir, ço és “purificar” aquestes pors comunitàries *more* eliminació programàtica, per via tant civil, com eclesiàstica o privada, essent aquesta darrera la més descontrolada i, per tant, més impune. Com diu Jiménez de manera ben plàstica: “Las brujas, pues, son un pedazo de nuestro miedo”.

Capítol a part mereix, a parer meu, l'èmfasi sobre uns elements arquitectònics específics per protegir-se de la por, per conjurar-la: els comunidors. En efecte, sota el títol de “La geografía del miedo” (Jiménez 2022, 32-36), o les “edificacions de la por”, l'apartat tracta dels aixoplucs espirituals, contra tota mena de malvestats, també les demoníques. El refugi més habitual, és clar, era l'església, per bé que sovint existien unes edificacions annexes a les esglésies –un porxo quadrangular obert als quatre vents– conegudes amb el nom de comunidors. Encara se'n conserven alguns, especialment en l'àmbit pirinenc i a l'Empordà. Edifici sagrat, el comunidor permetia aplegar els feligresos i sobretot oferia recer al clergue per a què, mitjançant ritus cerimonials i càntics i recitats, exorcitzés tota mena de calamitats que podien afectar la comunitat, bé atmosfèriques bé malèfiques. Jiménez Sureda fa una àmplia enumeració d'alguns dels conservats, tant en terres catalanes com peninsulars, i llança una crida: “Es urgente inventariar, conservar y topografiar, en España entera y antes de que se destruyan, la ruta de los comunidores y de los esconchuradores”, nom aquest darrer dels comunidors aragonesos. Hi transcriu també algunes fórmules utilitzades per comunir (“Conjurar (el mal temps) amb oracions, amb fórmules exorcitzadores”, segons el DIEC2) el mal temps i les plagues agrícoles.

Les conclusions d'aquest extens capítol primer ens informen que la major part de les sentències a mort per bruixeria són dictades per tribunals locals i que el gruix d'aquestes es produeixen a la muntanya, tant al Pirineu com als Alps o als Apenins.

Valgui com a colofó: per tal com la bruixa i tot el cerimonial diabòlic que l'envolta és una creació de la imaginació humana atemorida, s'imposa una conclusió final: “La bruja, por tanto, si creen en ella, son ustedes”.

La segona part, la de les donzelles i els cavallers errants, no té cap vinculació amb el món al·ludit a la primera, el de les bruixes (malgrat el que s'afirma a la contracoberta, segons la qual el llibre tracta de les bruixes des de la perspectiva de l'arquitectura, la biologia i el cinema), però sí que enfila igualment, com acredita el subtítol de l'obra, l'àmbit de la por. Ara se'ns analitza la visió que projecten diverses pel·lícules de dos directors, decididament antitètics, sobre l'edat mitjana. Ja n'he fet al·lusió més amunt, en parlar de la introducció.

Fonamentalment, Jiménez Sureda hi exposa els arguments de quatre films alhora que els comenta, anava a dir quasi poèticament: *El setè segell* i *La deu de la donzella* d'Ingmar Bergman, i *L'armata Brancaleone* i *Brancaleone alle crociate* de Mario Monicelli. Ho fa en tres apartats o articles: “II. *El séptimo sello*, de Ingmar Bergman. Miedo, epidemia y muerte”, “III. *El manantial de la donzella* como parábola de la maldad” i “IV. Donde no hay nadie, no hay diablo. Brancaleón, su huerte y las cruzadas”. No hi ha un lligam explícit entre aquests articles, fora del que se'ns ha avançat a la introducció, la qual serveix, de fet, de ciment per a aquests apartats cinematogràfics.

La vinculació del cinema de Bergman al fil conductor de la publicació, la por, la resumeix l'autora així: “*El séptimo sello* es un *memento mori*, una alegoría fílmica, una preparación a la danza de la muerte [...] [*les quals dances*] fueron la respuesta psicológica de una Europa atenazada espiritualmente por el miedo a morir”. De la mateixa manera com *La deu de la donzella* ens rebot a la cara una veritat de tots coneguda però tot sovint arraconada, per incòmoda, per sinistra: la bondat i la innocència són un suïcidi anunciat en un món regit pel mal.

Pel que fa als títols de Monicelli, l'autora els defineix com a “cinema filosòfic”, “que recorre a la risa para narrar una realidad intemporal que mataría de pena”. Jiménez Sureda tanca aquest apunt sobre el cinema del director romà amb una agosarada i interessant escomesa en les biografies del *regista*

i dels actors, per tal com són “la última generación de intérpretes europeos capaces de enriquecer a sus personajes con sus propias experiencias liminales”.

I la papallona que apareix al títol? Una anècdota personal permet a l'autora introduir l'*Acherontia atropos* o borinot de la mort (motiu iconogràfic de la coberta del llibre), sí, aquella voliana gran i nocturna amb una imatge al tòrax que recorda una calavera humana, que era antigament perseguida i eliminada per mor de la creença que el lepidòpter era una metamorfosi fetillera. La papallona de la calavera és un exemple més de la rastellera de fauna de tota mena, des d'insectes i aràcnids fins a mamífers, passant per rèptils i aus, que han sucumbit fanàticament com a víctimes de l'associació que se n'ha fet ancestralment amb la bruixeria.

Acabo amb les sensacions immediates que m'ha congriat la lectura de *Mariposas...* Ho he dit a l'inici: la virtut de l'assaig, del bon assaig, enfront de l'estudi històric convencional, erudit, és que fa pensar. La lectura plaent de la publicació de Jiménez Sureda ha tingut, a més, la virtut impagable de fer-me conèixer el cicle Brancaloneone de Monicelli i m'ha 'obligat' a tornar a veure joies com *El setè segell* i *La deu de la donzella* de Bergman.

Este artículo se debe citar como:

Valsalobre Palacios, Pep. 2023. “Mariposas, brujas, conjuros, doncellas y caballeros andantes. El miedo en el cine, la arquitectura y otras manifestaciones culturales referidas al Antiguo Régimen (2022). Reseña del libro de Montserrat Jiménez”. *Revista [Con]textos*, no. 12 (octubre): 197-202. <https://doi.org/10.1344/contxt.2023.12.197-202>.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Jiménez Sureda, Montserrat. 2022. *Mariposas, brujas, conjuros, doncellas y caballeros andantes. El miedo en el cine, la arquitectura y otras manifestaciones culturales referidas al Antiguo Régimen*. Barcelona: Bellaterra Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

* * *